

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В АВСТРІЙСЬКОМУ ЦИВІЛЬНОМУ КОДЕКСІ 1811 р.

Ключові слова: права та обов'язки, законнароджені діти, незаконнароджені діти, батьківська влада, українські землі, Австрійський цивільний кодекс 1811 р.

Keywords: rights and obligations, legitimate children, illegitimate children, parental authority, Ukrainian lands, Austrian Civil Code 1811.

Постановка проблеми. Правовий статус дитини є чи не найбільш вразливим питанням як в сучасному законодавстві, так і в минулому. В історії держави і права України виокремлено період її перебування у складі Австро-Угорської імперії, яка була однієї з провідних держав у тогочасній Європі. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. здійснював правове регулювання сімейних відносин на західноукраїнських землях більш ніж сто років. Вдосконалення чинного сімейного законодавства неможливе без урахування історико-правового досвіду і традицій, які зберігаються і передаються з покоління в покоління. Історичний досвід є важливим для врегулювання відносин у сфері охорони та захисту прав дитини, оскільки він дозволяє побачити конкретну ефективність або неефективність впровадження норм у суспільну практику.

Аналіз досліджень даної проблеми. Окремим аспектам досліджуваної теми приділили увагу такі учені, як С. Дністрянський, О. Огоновський, А. І. Загоровський, Р. Ф. Кайндль. Важливими для дослідження стали праці сучасних науковців З. В. Ромовської., О. Б. Онишко М., І. Я. Терлюка та ін.

Метою наукового дослідження є визначення правового статусу дитини відповідно до Австрійського цивільного кодексу 1811 р., що діяв на українських землях.

Виклад основного матеріалу. Як і в більшості європейських країн XIX ст. законодавство Австрійської (згодом Австро-Угорської) імперії визначало правовий статус дитини в залежності від того чи народжена вона у шлюбі чи поза ним. Зокрема, Австрійський цивільний кодекс 1811 р. (далі Кодекс) розрізняв дітей, народжених у законному шлюбі («законних дітей») або «законнароджених»), та дітей, народжених поза шлюбом («незаконних дітей») або «незаконнароджених»). Юридичним документом того часу, що підтверджував законнародженість чи незаконнародженість дитини, була метрична книга про народження. Метрика народжених посвідчувала особу та її батьків; у ній зазначалася дата народження, адреса, ім'я дитини, її віросповідання та стать. У спеціальній графі «ложе», здійснювався запис, чи дитина із «законного ложа» чи із «незаконного ложа». У графі «родичі» зазначалися імена батьків та їх стан. Графа «куми» містила інформацію про ім'я та стан хресних батьків [1, арк. 2].

Закононародженими дітьми, за Кодексом, вважалися: 1) діти, народжені дружиною не раніше сьомого місяця після укладення шлюбу; 2) діти, народжені дружиною не пізніше десятого місяця після смерті чоловіка чи повного розлучення (§ 138) [2, с. 42]. В науковій літературі є й інше тлумачення § 138. Зокрема, З. В. Ромовська зазначає: «У § 138 Книги загальних цивільних законів Австрії 1811 р., що діяла на території нинішніх Західних областей України, було записано таке: «За дітьми, що їх народила жінка після спливу 180 днів від укладення шлюбу або до спливу 300 днів після смерті чоловіка чи повного розірвання подружнього зв'язку, припускається законне походження»» [3, с. 284]. Однак, на наш погляд, термін народження дитини буде правильно обчислювати у місяцях, оскільки саме такий спосіб передбачений в Австрійському цивільному кодексі 1811 р. Як стверджував С. Дністрянський, визначення правового статусу дитини через обчислення терміну її народження австрійське законодавство перейняло від римського права [4, с. 2].

В залежності від того чи була дитина закононароджена чи ні, змінювався обсяг прав та обов'язків батьків щодо її виховання.

Права й обов'язки батьків щодо закононароджених дітей за Австрійським цивільним кодексом 1811 р. поділялися на:

- спільні, тобто ті, які однаково належали батькові та матері;
- права й обов'язки, що належали виключно батькові.

Зауважимо, що Кодекс не наділяв матір самостійними правами, а тільки обов'язками. Можна припустити, що логікою цієї норми був значний авторитет батька та патріархальна побудова сім'ї.

До спільних прав і обов'язків обох батьків здебільшого належали немайнові права, зокрема:

1) правильно виховувати своїх дітей, тобто дбати про їхнє життя та здоров'я, належне утримання, розвивати їх фізичні та розумові здібності, за допомогою корисної інформації закласти основи їх майбутнього щастя (§ 139) [2, с. 42];

2) виховувати дитину в релігії (§ 140). Віросповідання дитини відповідало віросповіданню батьків. Зокрема, усі діти до семи років мали віросповідання своїх батьків, а якщо віросповідання батьків було різними, то сини сповідували батьківську віру, а доньки — віру матері. Позашлюбні діти мали сповідувати ту віру, що сповідувала їх матір. Якщо батьки змінювали своє віросповідання, то, відповідно, змінювалося і віросповідання дитини [5, с. 81]. Цікавим є той факт, що батьки могли укласти угоду щодо віросповідання своїх дітей, зокрема до або після одруження. Батьки не мали права змінювати віросповідання дітей від семи до чотирнадцяти років [5, с. 82]. Після досягнення дитиною чотирнадцяти років їй надавалось право обирати та змінювати свою віру [6, с. 9];

3) особливим обов'язком батька було утримання дітей, допоки вони самі не будуть спроможні себе утримувати. Догляд за здоров'ям дитини був зазвичай обов'язком матері (§ 141) [5, с. 71]. Якщо подружжя після розлучення не дійшло згоди щодо місця проживання дитини (дітей), суд покладав на матір обов'язок доглядати та виховувати дітей (хлопчиків — до досягнення чотирьох

років, дівчаток — до досягнення семи років), якщо обставини не вимагали іншого. Витрати на виховання повинен був нести батько (§ 142);

4) якщо батько не мав засобів для утримання дітей, обов'язок утримування переходив до матері. Якщо обоє батьків не мали змоги утримувати дітей або померли, то цей обов'язок переходив до діда за батьківською лінією та його родичів, потім — діда за материнською лінією та його родичів (§ 143) [7, с. 538, 556–560];

5) батьки мали право, за взаємним порозумінням, керувати діями своїх дітей (§ 144);

6) батьки мали право на пошуки своїх загублених дітей; вимагати повернення дітей, що втекли;

7) батьки мали право карати дітей за непослух або «порушення спокою та порядку в домі» [2, с. 42–43]. Спосіб покарання не мав бути жорстоким та не становити загрозу для здоров'я дитини (§ 145) [8, с. 115–116, 128].

Щодо особливих прав батька, то відповідно до австрійського законодавства батьківською владою був наділений лише батько, а після його смерті чи позбавлення батьківських прав така влада ні до кого не переходила (§ 147) [2, с. 43]. Аналіз зазначеної норми дає змогу зробити висновок, що у Кодексі під батьківською владою розумілася сукупність прав, які належать лише батькові як голові сім'ї. Закон не передбачав іншої батьківської влади, крім влади батька, оскільки матір була наділена винятково обов'язками, а не правами щодо законнародженої дитини. До особистих прав батька належали і майнові, і немайнові права.

Відтак, *батько мав такі права щодо законнароджених дітей:*

1) на власний розсуд привчати свою неповнолітню дитину до стану, який уважав за потрібний. Однак, якщо доросла дитина потребувала іншого стану, що більше відповідав її здібностям та нахилам, то вона могла звернутися із відповідною вимогою до суду (§ 148);

2) забезпечити доньку чи онучку посагом, а синові чи онуку надати певні кошти для створення власного господарства (§§ 106, 139, 220, 267, 788, 1220, 1243) [9, с. 155];

3) розпоряджатися власністю дітей, допоки вони перебували під його батьківською владою.

Щодо власності дітей, то кошти передусім спрямувалися на виховання дітей. Власністю дітей вважалось все, що вони набували в будь-який законний спосіб. Щороку батько зобов'язаний був звітуватися про використання коштів, що надходили від майна, яке було у власності дитини. За певних обставин батько міг бути звільненим від подання рахунків. Особа, яка передала дитині своє майно, могла надати батькові дозвіл на використання доходів від такого майна. Однак ці кошти завжди були джерелом утримання дитини і не могли бути арештовані кредиторами батька. Якщо батько був нездатним розпоряджатися майном дитини або на такі дії існувала заборона — суд визначав іншого розпорядника (§§ 149–150) [2, с. 44]. Кошти, які батьки витрачали на виховання дітей, не давали їм права претендувати на майно, що згодом набували діти власною працею та промислом (§ 154) [2, с. 45].

Права й обов'язки законнароджених дітей. Основним обов'язком дитини було поважати своїх батьків (§ 144). Діти, які були під батьківською владою, не могли брати на себе жодних зобов'язань без дозволу батька (§ 152) [2, с. 43–44]. За необхідності, наприклад, якщо батьки зазнали злиднів, діти зобов'язувалися утримувати їх. За невиконання своїх обов'язків перед батьками на дітей поширювалися і цивільні, і кримінальні санкції [4, с. 23].

Водночас діти були наділені певними правами: 1) право на прізвище свого батька, його герб та інші права його сім'ї і стану, за винятком особистих прав (§ 146) [5, с. 71]; 2) право на батьківську спадщину; 3) право на аліменти; 4) право розпоряджатися власним заробітком (якщо малолітня особа не утримується батьками) (§ 151).

Прізвище батька дитина отримувала по життєво. Якщо відбувалося узаконення позашлюбної дитини, то така дитина змінювала своє прізвище (матері) на прізвище батька. Прізвище жінки змінювалося у разі одруження. 1826 р. відповідно до законодавства було дозволено змінювати прізвище за умови прийняття християнської віри або переведення до вищого соціального стану. Ім'я для дитини обирали батьки. Змінити ім'я можна було у разі зміни віри на християнську або вступу у монастир. Загалом Кодекс 1811 р. не містив жодних приписів щодо вільної зміни прізвища та імені. Для цього необхідно було звернутися до повітової влади для реєстрації змін у метричній книзі [4, с. 21].

Якщо батько втрачав своє шляхетство через учинення злочину, то дітям, народженим до вчинення такого злочину, залишалось шляхетське прізвище, а ті, що народилися після, відповідно отримували нижчий соціальний стан [4, с. 22].

Порівнюючи обов'язки батька і матері, О. Огоновський зазначав, що чимало норм, що стосувалися відносин між батьками та дітьми, указувало на те, що батькові належало більше прав щодо дітей, аніж матері. Зокрема, діти носили прізвище батька, а не матері (§ 146); батьківська влада належала тільки батьку (§ 147); тільки батько мав право оспорювати батьківство дитини (§ 156); лише батько мав вплив на вибір стану для дитини (§ 148) [5, с. 71]. Водночас, на нашу думку, значний перелік прав батька щодо дитини законодавець компенсував чималою кількістю обов'язків, яких, до речі, матір не мала. Це, наприклад, найперший обов'язок батька утримувати дитину і шлюбну, і позашлюбну (§ 167), одруження шлюбних дітей (§§ 1220, 1231) тощо.

Припинення батьківської влади над законнародженими дітьми здійснювалось у певних випадках.

1. Батьківська влада припинялася одразу після досягнення дитиною повноліття, тобто після виповнення 24 років [10, с. 299], та могла бути продовжена тільки на публічну вимогу батька, якщо на це були правові підстави (§ 172). Батьківська влада зберігалася у судовому порядку, якщо: 1) повнолітня дитина мала фізичні або психічні вади та не могла самостійно про себе подбати; 2) дитина потрапила у великі борги, тому повинна довше бути під пильним наглядом батька (§ 173). Такі борги, як зауважував, зокрема, С. Дністрянський, могли виникнути через пристрасть дитини до гри у карти, життя гульвіси та вплив недоброго товариства [4, с. 129-131].

2. Батьківська влада припинялася до завершення 24-річного віку дитини за згодою батька у судовому порядку або за його дозволом синові, що досяг двадцятирічного віку, вести власне господарство (§ 174) [2, с. 48].

3. Батьківська влада припинялася, якщо малолітня дочка виходила заміж. У цьому разі дочка переходила під владу чоловіка, але батько залишався куратором майна своєї дочки аж до її повноліття. Якщо чоловік малолітньої жінки помирав, то вона поверталася під владу батька (§ 175) [2, с. 49].

4. Батьківська влада припинялася, якщо батько був визнаним психічнохворим, марнотратником (у цих двох випадках батькові призначався куратор) [4, с. 145], безвісно відсутнім або засуджений за злочин із покаранням у вигляді ув'язнення понад рік (§ 176). У всіх перелічених випадках дитині призначався опікун.

5. Якщо батько не виконував своїх обов'язків щодо утримання та виховання дитини, його могли позбавити батьківських прав. Автоматично припинялася і батьківська влада (§ 177). Позбавлення батьківських прав здійснювалося у судовому порядку за позовом скривдженої дитини, її родичів або інших осіб, яким було відомо про зловживання батьків щодо дитини § 178 [4, с. 149].

6. Батьківська влада припинялася через смерть батька або дитини, а також у разі віддання батьком дитини на усиновлення.

Діти, народжені поза шлюбом, мали статус незаконнонароджених дітей. Важливо зазначити, що виокремлення дітей, народжених поза шлюбом, було здійснено у більшості тогочасних західноєвропейських кодексів. Так, німецьке законодавство називало незаконних дітей «позашлюбними» («außereheliche»), однак діти, народжені у шлюбі, також могли мати статус позашлюбних. Наприклад, діти, народжені внаслідок перелюбу чи шлюбу, який визнано недійсним. Французький та Італійський цивільні кодекси називали незаконнонароджених дітей «природними» («enfants naturels», «figli naturali»). О. Загоровський скептично описував таку термінологію щодо незаконнонароджених дітей, оскільки, на його думку, вона була більше «поетичною, ніж юридичною, та досить неточною» [11, с. 1].

Відповідно до Кодексу позашлюбними вважалися діти, які народилися до семи місяців після укладення шлюбу або після смерті чоловіка чи повного розлучення, якщо вже пройшло десять місяців [2, с. 45]. Якщо дитина народилася раніше зазначених термінів, то вважалася позашлюбною тільки тоді, коли чоловік, не знаючи про вагітність до шлюбу заперечив батьківство. Таке заперечення здійснювалося в судовому порядку не пізніше трьох місяців після отримання відомості про народження дитини (§ 156). Якщо чоловік помер, то право на заперечення мали його спадкоємці упродовж трьох місяців після смерті (§ 159). Однак ця норма мала виняток: такі діти вважалися законними, якщо було доведено експертами, що їх зачаття відбулося під час перебування батьків у шлюбі, попри їх пізніше народження (§ 157) [2, с. 45-46].

Діти, народжені у недійсному шлюбі, вважалися позашлюбними, якщо батьки перед їх народженням знали про недійсність шлюбного зв'язку, але свідомо це допускали.

Батьківство над позашлюбними дітьми відповідно до Кодексу могло встановлюватися добровільним визнанням. Відповідно до § 163 чоловік, який був впевнений, що він є батьком народженої дитини, публічно визнавав себе фактичним батьком. Визнання батьківства вважалося добровільним, якщо матір з-поміж даних для запису у книзі хрещення чи народження подала прізвище батька дитини, а чоловік погодився з таким записом. Ця згода посвідчувалась духовною особою і хресним батьком, які мали знати позашлюбного батька особисто (§ 164) [2, с. 47]. Якщо чоловік не заперечував про походження дитини, то ніхто не мав права робити це замість нього [4, с. 5].

Зауважимо, що правовий статус незаконнонароджених дітей суттєво відрізнявся від правового статусу законнонароджених. Позашлюбні діти не мали однакових прав із дітьми, народженими у законному шлюбі (§ 155). Загалом на позашлюбних дітей не поширювалася батьківська влада, оскільки вона замінювалася опікуном (§ 166). Діти, народжені у незаконному шлюбі, не мали права на прізвище батька, його дворянство, герб чи будь-які інші привілеї, а також права на спадщину. Такі діти отримували родове прізвище матері, тобто записувалися за прізвищем діда (§ 165) [4, с. 109]. Підтвердження цього знаходимо в архівних матеріалах. Так, у метричних записах про народження позашлюбної дитини у графі «родичі» записувалося лише ім'я матері та її стан [1, арк. 5]. Порівняно з правами дітей, народжених у шлюбі, позашлюбні діти не могли вимагати від батька надання коштів на навчання або створення власної справи [2, с. 47]. Важливим є той факт, що між позашлюбною дитиною та законними дітьми батька не існувало жодних стосунків спорідненості, окрім перешкоди для укладення шлюбу.

Закон дозволяв батькам спільно домовитись щодо харчування, виховання і забезпечення позашлюбної дитини, однак така домовленість не могла зашкодити правам дитини (§ 170). Зазвичай позашлюбних дітей виховувала матір. Допоки мати сама хотіла і могла виховувати дитину, батько не мав права забрати її до себе. Однак якщо виховання матір'ю наражало на небезпеку добробут та життя дитини, батько зобов'язаний був відібрати дитину у матері і залишити у себе або розмістити її в іншому безпечному та пристойному місці (§ 169) [3, с. 285]. Батько позашлюбної дитини повинен був виплачувати аліменти на підставі судового рішення.

Обов'язком батька позашлюбної дитини було утримання, виховання та забезпечення дітей (§ 166). Кількість коштів для утримання дитини визначалася відповідно до матеріального становища батька. Якщо батько не мав коштів для утримання позашлюбної дитини, то цей обов'язок переходив до матері (§ 167). У разі смерті батька обов'язок утримання переходив до його спадкоємців (§ 171) [2, с. 48]. За твердженням З. В. Ромовської, батько зобов'язаний був повернути матері видатки на пологи та утримання дитини впродовж перших шести тижнів або, за необхідності, забезпечити її майбутнє [3, с. 285].

Зауважимо, що Кодекс передбачав випадки, коли позашлюбні діти визнавалися законними (*процедура легітимізації або узаконення* [4, с. 70]): 1) внаслідок усунення перешкод у шлюбі або з приводу непоінформованості членів подружжя про існування перешкоди для укладення шлюбу. Діти,

народжені від незаконного шлюбу, визнавалися законнародженими, якщо перешкода в укладенні шлюбу згодом була усунута, або хоча б один із батьків не був проінформований про перешкоду (§ 160). Ця норма зазнала змін 3 червня 1858 р. на підставі цісарського розпорядження, відповідно до якого діти, народжені у недійсному шлюбі, визнавалися законнародженими, незважаючи на причини недійсності шлюбу [4, с. 73]; 2) внаслідок укладення шлюбу між батьками позашлюбної дитини (§ 161); 3) через привілеї монарха. Батьки, які хотіли, щоб їхня позашлюбна дитина отримала всі привілеї їхнього стану та право на спадкування, могли звернутися за спеціальним розпорядженням до монарха (§ 162) [2, с. 46].

Загалом варто зауважити, що показники щодо кількості позашлюбних дітей у м. Львові були незначними. Так, проаналізувавши записи метричних книг церкви Св. Юра за 1902 р., зазначимо, що із 316-ти народжених дітей лише 28 було записано як незаконнароджені [1, арк. 1-33]. Це становить близько 8,8% від загальної кількості народжених дітей за цей рік.

Оскільки під час дослідження була змога оперувати порівняно незначним масивом метрик, тому наявні дані свідчать лише про частоту позашлюбної народжуваності серед певної групи людей. Відтак без порівняння з іншими регіонами важко стверджувати про його унікальність чи закономірність. Серед доступних даних, які, щоправда, стосуються іншого регіону, зазначимо наведені етнографом Р. Кайндлем, за допомогою яких можна порівнювати отримані нами результати із показниками позашлюбної народжуваності на території Буковини. Так, у буковинських селах 80-х років XIX ст. спостерігались такі показники незаконнароджених: с. Сергії — 17% за три роки, 4 села на Білому Черемоші — 4%, Вижниця — 15,4%, Сторожинець — 18,2%, Кіцмань — 7% [12, с. 20]. Отже, як порівняння, показники незаконнароджених дітей на Галичині на початку XX ст. були доволі низькими.

Власне, можна припустити, що в цей період люди контролювали народжуваність дітей поза шлюбом. На нашу думку, причиною цього могли бути суворі норми австрійського законодавства щодо правового статусу позашлюбних дітей.

Висновки. Отже, в Австрійському цивільному кодексі 1811 р. під батьківською владою розумілась сукупність прав, якою був наділений лише батько як голова сім'ї. Кодекс розрізняв дітей законнароджених (народжених у законному шлюбі) та незаконнароджених (народжених поза шлюбом). Дослідження засвідчило, що між правами законних і позашлюбних дітей була суттєва різниця. Австрійський цивільний кодекс 1811 р. передбачав доволі широкі права для законнароджених дітей. Законодавець всебічно охопив питання можливості припинення батьківської влади, зокрема передбачив позбавлення батьківських прав через невиконання батьком своїх обов'язків. З'ясовано, що найбільш незахищеними відповідно до законодавчих актів Австрійської (Австро-Угорської) імперії були діти, що мали правовий статус незаконнароджених. Права останніх були суттєво обмеженими поряд із правами законних дітей. Окрім суспільного осуду, позашлюбні діти не мали права

на прізвище батька та успадкування його майна. Такий правовий підхід до визначення правового статусу дітей, на наш погляд, є найвагомішим недоліком шлюбно-сімейного законодавства, що діяло на українських землях того часу. Як позитивне в австрійському законодавстві можна виокремити механізм легітимізації таких дітей.

Список використаних джерел

1. ЦДІАЛ, ф. 201 (Греко-католицька митрополича консисторія). — Оп. 4 а. — од. зб. 3447. — 38 арк. (1902-1908 pp.).
2. Powszechna księga ustaw cywilnych z r. 1811 / przekład i wstęp Dr. Zdzisława Słuszkiewicza. — Złoczów : Wydawnictwo Wilhelma Zukerkandela, 1913. — 335 s.
3. **Ромовська З. В.** Українське сімейне право : підручник / З. В. Ромовська. — К. : Правова Єдність, 2009. — 498 с.
4. **Дністрянський С.** Правне відношення родичів до дітей / С. Дністрянський. — [Б. р. в.]. — 184 с.
5. **Огоновський О.** Система австрійського права приватного. — Т. 1. / Олександр Огоновський. — Львів : накл. О. Огоновської з друкарні Наукового товариства імені Шевченка, 1897. — 336 с.
6. **Левицький В.** Як живеть ся українському народови в Австрії / В. Левицький. — Відень : Видання «Союза Визволення України», 1915. — 31 с.
7. **Дністрянський С.** Цивільне право : у 2 т. / Станіслав Дністрянський. — Відень, 1919. — Т. 1. — 1063 с.
8. **Zoll F.** Prawo cywilne w zarysie : w 4 t. — Т. 4. / Fryderyk Zoll. — Krakow, 1848. — 454 s.
9. **Онишко О. Б.** Становлення і розвиток сімейного права Другої Речі Посполитої (1918-1939 pp.): дис. ... канд. наук : 12.00.01 / О. Б. Онишко. — Львів, 2009. — 214 с.
10. **Терлюк І. Я.** Історія держави і права України : навчальний посібник / І. Я. Терлюк. — К. : Атіка, 2011. — 944 с.
11. **Загоровский А.** Незаконнорожденныя по саксонскому и французскому Гражданскимъ Кодексамъ / А. Загоровский. — К., 1879. — 325 с.
12. **Кайндль Р. Ф.** Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази / Раймунд Фрідріх Кайндль ; пер. з нім. З. Ф. Пенюк. — Чернівці : Молодий буковинець, 2000. — 208 с.

Анотація

У статті досліджено правовий статус дітей відповідно до Австрійського цивільного кодексу 1811 р., який діяв на українських землях. Встановлено, що Кодекс розрізняв дітей законнароджених та незаконнароджених. Дослідження засвідчило, що між правами законних і позашлюбних дітей була суттєва різниця. Права останніх були значно обмеженими поряд із правами законних дітей.

Annotation

The article has found out about the legal status of children according to the Austrian Civil Code of 1811, which operated on the Ukrainian territory. There was a division between legitimate and illegitimate children. The significant difference was between legitimate and illegitimate children. The rights of illegitimate children were very limited.